

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی

سیدرضا اسحاقی^{۱*}، روح‌الله رضایی^۲، سید یوسف حجازی^۳، نعمت‌الله شیری^۴، سیدعلیرضا قدیمی^۵

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد و استاد ترویج کشاورزی دانشگاه تهران

۲. استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه زنجان

۳. دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی پردیس کشاورزی و منابع طبیعی کرمانشاه

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه روستایی دانشگاه تهران

۵. تاریخ دریافت: ۹۰/۱۱/۱۸ - تاریخ تصویب: ۹۱/۶/۱۴

چکیده

پژوهش حاضر با هدف اصلی تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی انجام گرفت. به لحاظ روش پژوهش، این تحقیق از نوع تحقیقات تحلیلی-تبیینی محسوب می‌شود. جامعه آماری این تحقیق را تمامی سرپرستان خانوار دهستان آزادلو در شهرستان مغان تشکیل می‌دادند ($N=750$) که بر اساس جدول کرجسی-مورگان، ۲۶۰ نفر از آنان از طریق روش نمونه‌گیری تصادفی ساده برای انجام تحقیق انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه استفاده شد. روایی پرسشنامه با نظر پانلی از اعضای هیئت علمی دانشگاه تهران تأیید شد. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق پیش‌آزمون صورت گرفت که مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده برای مقیاس اصلی پرسشنامه شامل عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی ۰/۹۷ بود. داده‌های گردآوری شده تجزیه و تحلیل شد. نتایج حاصل از تحلیل عاملی نشان داد که عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی از دیدگاه پاسخگویان مورد بررسی در چهار عامل آگاهی‌سازی-اطلاع‌رسانی، اجتماعی-روان‌شناختی، فرهنگی-قانونی و دولتی-انگیزشی قرار می‌گیرند که در مجموع حدود ۶۹/۸۴۳ درصد از کل واریانس مشارکت در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی را تبیین می‌کنند.

واژه‌های کلیدی: جامعه روستایی، شهرستان مغان، طرح‌های حفاظت، مشارکت، منابع طبیعی.

مقدمه

برنامه‌ریزی اصولی برای بهره‌برداری و حفاظت پایدار از منابع طبیعی، سطح این منابع به شدت کاهش یافته و به دلیل تخریب کمی و کیفی در معرض خطر نابودی قرار گرفته است (Shaeri & Sadi, 2003). در چنین شرایطی، بسیاری از محققان و صاحب‌نظران بر این باورند که مشارکت روستاییان در نگهداری و حفاظت از منابع طبیعی ضروری است (Fakoya et al., 2007). در خصوص مفهوم مشارکت تعاریف متعددی ارائه شده است (Patricia & Perkins,

منابع طبیعی از ارکان جدایی‌ناپذیر زندگی انسان‌ها به شمار می‌روند (Krywkow & Hare, 2008). امروزه عرصه‌های منابع طبیعی در برنامه‌ریزی‌های توسعه در کشورهای مختلف یکی از عوامل اصلی قطب اقتصادی و ارکان پایه در فرایند توسعه پایدار محسوب می‌شوند. با این حال در اغلب کشورهای در حال توسعه به دلیل رشد فزاینده جمعیت، گسترش بی‌رویه شهرها، ناآگاهی بهره‌برداران و نبود

- نیازهای اجتماعی و اقتصادی ایجاب می‌کند هر فرد یا گروهی به نوعی به اشتغال در زمینه‌های اقتصادی و تولیدی بپردازد، لذا جلب مشارکت بخشی از آنها که در عرف ذی‌حق بوده و استحقاق واقعی اداره و کنترل منابع طبیعی را داشته باشند، اجتناب‌ناپذیر است (Naidu & Shivaraja, 1995).

- با توجه به روند رو به تخریب منابع طبیعی کشور و نیز حجم عملیات گسترده‌ای که این منابع برای اصلاح و بازسازی طلب می‌کنند، دستگاه‌های دولتی حتی با چندین برابر ظرفیت فعلی نیز قادر نخواهند بود بخش محدودی از آن را بازسازی و احیا کنند؛ کم‌اینکه گستردگی و توسعه روزافزون تشکیلات اداری منابع طبیعی کشور طی چند دهه اخیر نتوانسته قدم قابل ملاحظه‌ای در این زمینه بردارد. بنابراین تنها با استمداد از نیروهای عظیم مردمی می‌توان در این مسیر گام نهاد (Bina, 2003; Nasrabadi, 2001).

- مشارکت افراد محلی در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی سبب کاهش هزینه‌های گردآوری اطلاعات، تعیین راهکارهای واقعی‌تر، تدوین قوانین اثربخش‌تر، هماهنگی و انسجام بیشتر افراد جامعه روستایی و اعمال بهتر قوانین می‌شود (Karimzade et al., 2008).

- مدیریت مشارکتی به دلیل فراهم آوردن فرصت‌هایی برای اشتراک مساعی مستقیم روستاییان در تصمیمات و امور کاربری منابع، سبب حصول برابری و برقراری دموکراسی می‌شود (Blackstock & Richards, 2007; Özerol & Newig, 2008).

دهستان آزادلو در فاصله ۱۳۰ کیلومتری شمال غربی شهر اردبیل، در شهرستان مغان (گرمی) در مرز ایران و جمهوری آذربایجان قرار دارد. با توجه به وجود مراتع و جنگل‌های غنی و چشم‌اندازهای بسیار بدیع و زیبا در منطقه، استفاده از این منابع برای جذب گردشگر و گسترش فعالیت‌های دامپروری می‌تواند از اهمیت بسیاری در تقویت و پیشبرد اقتصاد منطقه برخوردار باشد. اما در چند سال گذشته بنا به دلایل مختلف، منابع طبیعی منطقه با مسائل و مشکلات مختلفی به‌ویژه تخریب مراتع و از بین رفتن جنگل‌ها روبه‌رو شده؛ به نحوی که سطح عرصه‌های طبیعی منطقه تا حدود زیادی کاهش یافته است. به منظور جلوگیری از ادامه چنین روندی و حفظ و بهبود کیفیت منابع طبیعی منطقه، در سال‌های اخیر طرح‌های حفاظتی مختلفی از قبیل تکمیل و مرمت ساختمان‌های حفاظتی منطقه، توسعه جنگل با بذر و نهال، پیشگیری و اطفاء حریق، کودپاشی و بذرپاشی

در این زمینه، Lipchin (2003) مشارکت را فرایندی در نظر گرفته است که دخالت فعال و برابر همه بهره‌برداران را در تنظیم خط‌مشی‌ها، برنامه‌ریزی، اجرا، نظارت و ارزشیابی فعالیت‌ها در بر می‌گیرد. در تعریف دیگری، مشارکت، فرایند دخالت بهره‌برداران و ذی‌نفعان به منظور تأثیرگذاری آنها بر نتایج و دستاوردهای طرح‌ها و برنامه‌های مختلف دانسته شده است (CIS, 2003) که به طور معمول در سه سطح مشارکت در تدوین و طراحی برنامه‌ها (شامل مشارکت در نیازسنجی و تعیین اولویت نوع طرح‌ها، آگاهی و کسب اطلاع درباره طرح‌ها و مشارکت در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی طرح‌ها)، مشارکت در اجرا و پیاده‌سازی برنامه‌ها (شامل مشارکت در اجرا، بهره‌برداری و نگهداری و توسعه طرح‌ها) و در نهایت مشارکت در ارزشیابی و بررسی نتایج و پیامدهای حاصل از اجرای یک برنامه یا طرح خاص مد نظر قرار می‌گیرد (CIS, 2003; Stefano, 2010). به هر حال اهمیت مشارکت و فعالیت‌های گروهی در زمینه‌های مختلف همچون کشاورزی، مدیریت منابع طبیعی و برنامه‌های توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه به اثبات رسیده و تجارب موجود بیانگر آن است که دولت‌ها به هر میزانی که مهارت استفاده از توانایی مردم و گروه‌های ذی‌نفع غیردولتی را در فرایند مدیریت منابع طبیعی داشته باشند، به همان میزان به اهداف توسعه پایدار نزدیک‌تر می‌شوند (Ahnstrom et al., 2009). اهمیت مشارکت در کشور ما نیز طی سال‌های اخیر توجه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران را به خود معطوف کرده است؛ به گونه‌ای که در سند منابع طبیعی و آبخیزداری در افق ۱۴۰۴، یکی از شاخص‌های اصلی در خصوص منابع طبیعی، نسبت مشارکت‌پذیری مردم در حفاظت از منابع طبیعی است که بر اساس پیش‌بینی صورت گرفته تا پایان سال ۱۴۰۴، این نسبت باید به صددرصد ارتقا یابد (Forest, Range & Watershed Management Organization of Iran, 2011). Hernandez (1995) ضمن تأکید بر اهمیت مشارکت‌های محلی، بیان می‌کند که به منظور اجرای مدیریت اثربخش باید به یک ترکیب مناسب از مشارکت‌های مردمی، اعتبارات مالی، نیروی انسانی، اطلاعات، فرهنگ، منابع سازمانی و حرفه‌ای دست یافت. نتایج تحقیقات و گزارش‌های مختلف نیز حاکی از ضرورت مشارکت دادن مردم و افراد محلی در برنامه‌های منابع طبیعی به شرح زیر است:

در مراتع، قرق مراتع، خروج دام از مراتع، ایجاد بندهای خاکی و ساخت بادشکن و برخی طرح‌های دیگر از سوی نهادها و سازمان‌های مسئول اجرا شده است ولی بخش عمده‌ای از این فعالیت‌ها و اقدامات به دلیل مسائل مختلف به‌ویژه مشارکت نکردن یا مشارکت پایین روستاییان و دخالت ندادن افراد و گروه‌های محلی در مراحل مختلف طرح‌ها، فاقد کارایی و اثربخشی لازم بوده و طی مدت زمان اندکی پس از اجرای طرح‌ها، با مشکلات متعددی مواجه شده‌اند که این مسئله نیز افزون بر تحمیل هزینه‌های زیاد به سازمان‌های دولتی به منظور اجرا، نگهداری و توسعه طرح‌ها، اثربخشی مدیریت منابع طبیعی در منطقه را نیز به طور قابل توجهی کاهش داده است. در چنین شرایطی بی‌تردید، ایجاد بسترها و زمینه‌های لازم برای جلب و بهبود مشارکت افراد محلی در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی به منزله یکی از راهکارها و ارکان اصلی موفقیت این طرح‌ها می‌تواند تا حدود زیادی در جلوگیری از روند رو به تخریب منابع طبیعی و توسعه و حفاظت پایدار آنها ایفای نقش کند؛ هر چند در این زمینه نیز مشارکت افراد محلی در طرح‌های مختلف به طور عام و طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی به طور خاص، متأثر از عوامل مختلفی در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، انگیزشی و غیره است که باید به‌دقت بررسی و شناسایی شوند. با توجه به این مطالب، پرسش اصلی تحقیق حاضر آن بود که مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی در سطح منطقه مورد بررسی کدام‌اند.

بررسی‌ها حاکی از وجود پژوهش‌های فراوان در زمینه اهمیت و چگونگی مشارکت جوامع محلی در طرح‌ها و فعالیت‌های حفاظت از منابع طبیعی و همچنین عوامل مؤثر بر مشارکت از ابعاد گوناگون است که در این بخش، با توجه به محدوده موضوعی تحقیق، به مرور برخی از آنها پرداخته شده است. Hematzade & Khalighi (2006) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که حدود ۸۷ درصد از بهره‌برداران حوزه کچیک استان گلستان در طرح‌های مرتعداری و آبخیزداری مشارکت نکرده‌اند. بر اساس نتایج تحقیق، حدود ۳۹ درصد از روستاییان از وجود و اجرای طرح‌ها در منطقه مورد بررسی اظهار بی‌اطلاعی کرده‌اند. همچنین ۳۵ درصد پاسخگویان کمبود سرمایه و بیش از ۲۵ درصد آنان نیز نداشتن آگاهی کافی از منافع اجرای طرح‌ها را مهم‌ترین دلیل مشارکت نکردن خود عنوان کرده‌اند.

Araiesh & Hosseini (2010) در بررسی خود به تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در حفظ، احیا، توسعه و بهره‌برداری از منابع طبیعی تجدیدشونده در استان ایلام پرداخته‌اند. بر اساس نتایج این تحقیق، بین متغیرهای عوامل سیاستی- قانونی، اجتماعی- فرهنگی، قابلیت‌های مروجان منابع طبیعی، برنامه‌ریزی و ساختار تشکیلات ترویج و نیز متغیرهای اقتصادی و روان‌شناختی با متغیر میزان مشارکت مردمی رابطه مثبت و معنی‌داری وجود داشت. یافته‌های تحقیق Momenichalki et al. (2011) نشان داد که آگاهی و اطلاعات، اعتقاد به تأثیر مثبت اقدامات طرح‌ها در حفاظت از منابع طبیعی، تعداد نیروی کار خانوادگی شاغل در کشاورزی، مساحت کل اراضی، شرکت در دوره‌های آموزشی مربوط به حفاظت از منابع طبیعی و مالکیت اراضی به طور مثبت و معنی‌داری بر تصمیم کشاورزان برای پذیرش اقدامات حفاظتی تأثیر داشته؛ در حالی که رابطه بین سطح تحصیلات با میزان مشارکت پاسخگویان در طرح‌ها منفی و معنی‌دار بوده است. در تحقیق دیگری، Naderi mehdi et al. (2011) دریافتند که از دیدگاه روستاییان اعتماد نداشتن بهره‌برداران به طرح‌های بلندمدت، فقدان اطلاع‌رسانی به آنان در شروع اجرای طرح‌ها و ناآشنایی بهره‌برداران با فرایند و نحوه مشارکت در طرح‌ها، مهم‌ترین عوامل، و ضعف در سازماندهی درست و منطقی بهره‌برداران، علاقه اندک به مشارکت در طرح‌ها و ملی یا دولتی بودن مالکیت منابع طبیعی سایر عوامل بازدارنده مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی محسوب می‌شوند.

Huntsinger & Fortman (1990) در پژوهشی نشان دادند که بیشتر، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی بر تصمیم افراد در زمینه مشارکت در فعالیت‌های حفاظتی مؤثر هستند. بر اساس نتایج تحقیق، نه تنها منافع بلکه عوامل اجتماعی، ارزش‌ها و گرایش‌ها از جمله سطح سواد، سن، درآمد، محل سکونت و اندازه مرتع نیز بر تصمیمات دامداران برای مشارکت در فعالیت‌های حفاظت از مراتع مؤثر بوده‌اند. Akabayashi (2003) در تحقیق خود به این نتیجه رسید که ویژگی‌های فردی- حرفه‌ای (از قبیل سن، سطح تحصیلات، میزان درآمد و تعداد دام)، میزان آشنایی افراد با فرایند مشارکت و میزان دسترسی آنان به منابع اطلاعاتی، از جمله عوامل مهم در بهبود میزان مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های مدیریت و حفاظت از منابع طبیعی است. در بررسی دیگری، Vari

ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق پرسشنامه بود که با بررسی منابع و پژوهش‌های مختلف و با در نظر گرفتن اهداف و پرسش‌های اصلی تحقیق تدوین شده بود. این پرسشنامه شامل سه بخش مشخصه‌های فردی- حرفه‌ای پاسخگویان، میزان مشارکت پاسخگویان در مراحل مختلف طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی (شامل هفت پرسش بر مبنای طیف لیکرت، از هیچ= صفر تا خیلی زیاد= ۵) و عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی (شامل ۳۱ پرسش بر مبنای طیف لیکرت، از هیچ= صفر تا خیلی زیاد= ۵) بود. در خصوص سنجش میزان مشارکت روستاییان در طرح‌های مختلف حفاظت از منابع طبیعی شایان ذکر است که با توجه به گستردگی و تنوع طرح‌های اجرا شده در سطح منطقه و نیز با در نظر گرفتن اینکه همه این طرح‌ها، به طور کامل در تمامی روستاهای مورد بررسی در سطح دهستان آزادلو اجرا نشده بودند، با نظر کمیته تحقیق و نیز متخصصان در حیطه موضوع مورد بررسی به‌ویژه کارشناسان اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان اردبیل به لحاظ عملیاتی سنجش مشارکت روستاییان در طرح‌های مختلف حفاظت از منابع طبیعی در قالب چهار طرح توسعه جنگل با بذر و نهال، کودپاشی و بذرپاشی در مراتع، کنترل و خروج دام از مراتع و ساخت بندهای خاکی که تقریباً تمامی سطح منطقه مورد بررسی را پوشش می‌دادند، تعریف شد. به منظور تعیین پایایی ابزار تحقیق پیش‌آزمون صورت گرفت که آلفای کرونباخ محاسبه شده برای مقیاس اصلی پرسشنامه شامل عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی حدود ۰/۹۷ به دست آمد که نشانگر پایایی قابل قبول ابزار تحقیق بود. داده‌های به دست آمده با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS تجزیه و تحلیل شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی (شامل تحلیل عاملی) استفاده شد.

نتایج و بحث

۷۴ درصد از پاسخگویان مورد بررسی مرد و ۲۶ درصد زن بودند که میانگین سنی آنان ۴۴/۷۰ سال (با انحراف معیار ۱۴/۵۱) بود و در طیف ۲۳ تا ۸۷ سال قرار داشت. متوسط تعداد افراد خانوار ۵ نفر و میانگین درآمد ماهیانه پاسخگویان مورد بررسی حدود ۲۷۶ هزار تومان بود. از نظر شغل اصلی، حدود ۸۰ درصد از پاسخگویان به کشاورزی اشتغال داشتند.

(2004) مواردی همچون وجود حمایت‌های مالی و تأمین بودجه طرح‌های مشارکتی، ارائه مشوق‌ها و عوامل برانگیزاننده، نوع کار و فعالیت سازمان‌های اجتماعی و ویژگی‌های فردی را از عوامل مهم در بهبود میزان مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی دانسته است. در همین زمینه، Stevens *et al.* (2010) در تحقیقی به منظور بررسی شیوه‌های جلب مشارکت عمومی در برنامه‌ریزی‌های دولتی به این نتیجه دست یافتند که ویژگی‌های فردی و محلی و نوع ارزش‌ها و فرهنگ‌های مردم محلی در میزان مشارکت افراد تأثیر بسزایی دارند.

تحقیق حاضر با هدف کلی "تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی" در دهستان آزادلو انجام پذیرفت تا از طریق بررسی و شناخت نوع و سطح مشارکت افراد محلی در طرح‌های حفاظتی و نیز عوامل و متغیرهای تأثیرگذار بر بهبود مشارکت روستاییان در این طرح‌ها، زمینه‌های تسهیل و بهبود مشارکت آنان در مراحل مختلف طراحی و تدوین، اجرا و ارزشیابی طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی را مهیا کرد و به این ترتیب موجبات مدیریت اثربخش و حفاظت پایدار از منابع طبیعی را فراهم آورد. با توجه به این هدف کلی، هدف‌های اختصاصی زیر به منظور دستیابی به آن مد نظر قرار گرفتند:

۱. بررسی سطح و نوع مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت منابع طبیعی در دهستان آزادلو
۲. اولویت‌بندی میزان مشارکت روستاییان در مراحل مختلف طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی در دهستان آزادلو
۳. تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی در دهستان آزادلو.

مواد و روش‌ها

تحقیق حاضر از لحاظ میزان و درجه کنترل متغیرها، غیرآزمایشی و توصیفی، از نظر نحوه گردآوری داده‌ها، میدانی و به لحاظ قابلیت تعمیم یافته‌ها، از نوع پیمایشی محسوب می‌شود. جامعه آماری این تحقیق را تمامی سرپرستان خانوار دهستان آزادلو تشکیل می‌دادند (N=۷۵۰) که بر اساس جدول کرجسی- مورگان، ۲۶۰ نفر از آنان از طریق روش نمونه‌گیری تصادفی ساده برای انجام تحقیق انتخاب شدند.

خود در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی را کمک فیزیکی (نیروی انسانی) دانسته‌اند.

جدول ۲. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب نوع مشارکت در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی

نوع مشارکت	فراوانی	درصد
کمک مالی	۸	۳/۱۰
کمک فیزیکی (نیروی انسانی)	۷۰	۲۶/۹۰
کمک فنی یا فکری	۱۴	۵/۴۰
در اختیار گذاشتن زمین یا مکان	۸	۳/۱۰
در اختیار گذاشتن ماشین‌آلات	۲۱	۸/۱۰
هیچ‌کدام	۱۳۹	۵۳/۳۰
جمع	۲۶۰	۱۰۰

نتایج حاصل از اولویت‌بندی میزان مشارکت روستاییان در مراحل مختلف طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی در جدول ۳ آورده شده است. با توجه به نتایج، گویه "مشارکت در نگهداری و توسعه طرح‌ها" بیشترین اولویت و گویه "مشارکت در انتخاب و تعیین اولویت نوع طرح‌ها در منطقه" کمترین اولویت را داشته است. بر اساس نتایج جدول ۳ تمامی میانگین‌های به دست آمده برای هفت گویه مورد بررسی پایین‌تر از ۲ (از ۵) هستند که بیانگر مشارکت نکردن یا مشارکت بسیار پایین روستاییان مورد بررسی در مراحل مختلف طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی است.

جدول ۳. اولویت‌بندی میزان مشارکت پاسخگویان در مراحل مختلف طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی

اولویت	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای*	سطوح مشارکت
۱	۰/۹۰	۱/۳۸	۱/۵۳	نگهداری و توسعه طرح‌ها
۲	۰/۹۴	۱/۴۸	۱/۵۷	کسب اطلاع درباره طرح‌ها
۳	۰/۹۶	۱/۴۴	۱/۵۰	اجرا و پیاده‌سازی طرح‌ها
۴	۰/۹۶	۱/۳۴	۱/۳۹	بهره‌برداری از طرح‌ها
۵	۱	۱/۴۲	۱/۴۲	برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری در طرح‌ها
۶	۱/۰۲	۱/۴۱	۱/۳۷	ارزشیابی طرح‌ها
۷	۱/۰۵	۱/۲۵	۱/۱۸	انتخاب و تعیین اولویت نوع طرح‌ها در منطقه

* بر حسب مقیاس طیف لیکرت (۰=هیچ، ۱=خیلی کم، ۲=کم، ۳=متوسط، ۴=زیاد، ۵=خیلی زیاد)

داده‌های مربوط به مجموعه متغیرهای مورد تحلیل، از آزمون بارتلت و شاخص KMO بهره گرفته شد. معنی‌داری آزمون بارتلت در سطح اطمینان ۹۹ درصد و مقدار مناسب KMO (جدول ۴)، حاکی از همبستگی و مناسبت متغیرهای مورد نظر برای انجام تحلیل عاملی بود.

بر اساس نتایج مندرج در جدول ۱ بیش از نیمی از پاسخگویان مورد بررسی (۵۳/۵ درصد) در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی مشارکت نکرده‌اند که بیانگر مشارکت ضعیف روستاییان در منطقه مورد بررسی در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی است. بی‌تردید در صورت استمرار چنین شرایطی و نبود برنامه‌ریزی برای بهبود سطح مشارکت روستاییان، چندان نمی‌توان به اثربخشی طرح‌ها و مدیریت مناسب آنها امیدوار بود که این مسئله به‌ویژه در درازمدت می‌تواند روند تخریب و از بین رفتن منابع طبیعی در منطقه را تشدید کند.

جدول ۱. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب مشارکت یا عدم مشارکت در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی

مشارکت در طرح	فراوانی	درصد
بله	۱۲۱	۴۶/۵
خیر	۱۳۹	۵۳/۵
جمع	۲۶۰	۱۰۰

توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب نوع مشارکت آنان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی (شامل توسعه جنگل با بذر و نهال، کودپاشی و بذریابی در مراتع، کنترل و خروج دام از مراتع و ساخت بندهای خاکی) در جدول ۲ آورده شده است. بر اساس یافته‌های تحقیق، بیشترین فراوانی (۲۶/۹ درصد) متعلق به پاسخگویانی است که نوع مشارکت

در تحقیق حاضر برای شناخت و دسته‌بندی "عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی" و تعیین میزان واریانس تبیین‌شده به وسیله هر کدام از متغیرها در قالب عامل‌های دسته‌بندی‌شده، از تحلیل عاملی استفاده شد. به منظور تشخیص مناسب بودن

جدول ۴. مقدار KMO و آزمون بارتلت و سطح معنی داری

سطح معنی داری	مقدار بارتلت	مقدار KMO	مجموعه مورد تحلیل
۰/۰۰۰	۷۴۲۳/۷۳۰	۰/۸۴۹	عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی

از واریانس مجموعه را تبیین کند. عامل‌های ترکیبی سوم (فرهنگی - قانونی) و چهارم (دولتی - انگیزشی) با مقدار ویژه‌های ۵/۰۴۳ و ۴/۶۸۸ به ترتیب ۱۶/۲۳۸ و ۱۱/۸۹۷ درصد واریانس کل را تبیین کرده‌اند. به طور کلی، این چهار عامل حدود ۶۹/۸۴۳ درصد واریانس کل را تبیین کرده‌اند که حاکی از میزان واریانس مناسب تبیین‌شده به وسیله عامل‌های استخراج‌شده است.

عامل‌های استخراج‌شده مجموعه مورد تحلیل، همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی در جدول ۵ ارائه شده است. با توجه به اطلاعات مندرج در جدول ۵ عامل نخست از بین چهار عامل استخراجی با عنوان "آگاهی‌سازی - اطلاع‌رسانی" با مقدار ویژه ۶/۷۴۴ به تنهایی تبیین‌کننده ۲۱/۷۵۶ درصد از واریانس کل مجموعه مورد تحلیل بود. پس از آن، عامل دوم یعنی "اجتماعی - روان‌شناختی" با مقدار ویژه ۶/۱۸۵ توانست ۱۹/۹۵۲ درصد

جدول ۵. عامل‌های استخراج‌شده همراه با مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی آنها

عوامل	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین‌شده	درصد واریانس تجمعی
آگاهی‌سازی - اطلاع‌رسانی	۶/۷۴۴	۲۱/۷۵۶	۲۱/۷۵۶
اجتماعی - روان‌شناختی	۶/۱۸۵	۱۹/۹۵۲	۴۱/۷۰۸
فرهنگی - قانونی	۵/۰۳۴	۱۶/۲۳۸	۵۷/۹۴۶
دولتی - انگیزشی	۴/۶۸۸	۱۱/۸۹۷	۶۹/۸۴۳

زیست در کانون توجه قرار گرفت تا از این طریق انسان‌ها به منزله محورهای توسعه بتوانند ضمن کسب توانمندی‌های جدید و ارائه ایده‌ها و نظرهای ناب به ایفای نقشی فعال و مؤثر بر روند توسعه بپردازند. با توجه به اهمیت موضوع، تحقیق حاضر با هدف اصلی تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی در دهستان آزادلوی شهرستان مغان انجام گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که مشارکت روستاییان مورد بررسی در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی بسیار ضعیف بوده و بیش از نیمی از آنان (حدود ۵۳/۵ درصد) در این طرح‌ها اصلاً مشارکت نکرده‌اند. یافته‌های این بخش از تحقیق با نتایج پژوهش Hematzade & Khalighi (2006) مطابقت دارد. همچنین بر اساس نتایج، نوع مشارکت بیشتر روستاییان در طرح‌ها در قالب کمک‌های فیزیکی (نیروی انسانی) بوده است.

وضعیت قرارگیری مجموعه متغیرهای مرتبط با عوامل مؤثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی، با توجه به عوامل استخراج‌شده با فرض واقع شدن متغیرهای دارای بار عاملی بزرگ‌تر از ۰/۵ پس از چرخش عامل‌ها به روش وریماکس و نامگذاری عامل‌ها، در جدول ۶ ارائه شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به اهمیت انسان به منزله هدف توسعه از یک سو و اهمیت محیط زیست به مثابه بستر فعالیت انسانی از سوی دیگر، موضوع برخورداری از حق محیط زیستی سالم برای نسل فعلی و آتی بشر به طور جدی مطرح شد و در چنین فضایی بود که نقش مشارکت مردمی به منزله یکی از کلیدی‌ترین ابزارها در تحقق توسعه انسانی و حفظ محیط

جدول ۶. متغیرهای مربوط به هر یک از عوامل و میزان بارهای عاملی به دست آمده از ماتریس چرخش یافته

نام عامل	متغیرها	بار عاملی
آگاهی سازی و اطلاع رسانی	افزایش سطح آگاهی و اطلاعات روستاییان در خصوص حفاظت از منابع طبیعی و اهمیت آن	۰/۷۷۲
	افزایش سطح اطلاعات روستاییان در مورد قوانین و مقررات مرتبط با طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۷۵۵
	تدوین و توزیع اطلاعیه‌های ترویجی مرتبط با حفاظت از منابع طبیعی در مکان‌های عمومی	۰/۷۲۷
	تشویق و سازماندهی افراد محلی برای مشارکت در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۷۲۱
	برگزاری جلسات حل مشکل با مشارکت افراد محلی در حوزه مسائل مرتبط با منابع طبیعی	۰/۶۶۷
	تشویق رهبران محلی برای شرکت در نشست‌های مرتبط با طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۶۵۶
	افزایش سطح آگاهی روستاییان از اقدامات صورت گرفته در مورد فعالیت‌های حفاظت از منابع طبیعی در منطقه	۰/۶۴۴
	برگزاری جلسات بازدید از طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی برای روستاییان	۰/۶۲۴
	چاپ مطالب مرتبط با انواع روش‌های حفاظت از منابع طبیعی در روزنامه‌ها	۰/۶۱۳
	برگزاری کارگاه‌های آموزشی - ترویجی درباره موضوعات مرتبط با حفاظت از منابع طبیعی	۰/۶۱۰
اجتماعی - روان شناختی	واگذاری مدیریت طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی به افراد محلی	۰/۷۱۲
	سهیم کردن روستاییان در منافع حاصل از اجرای طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۶۹۸
	برگزاری نمایشگاه‌های مرتبط با طرح‌ها و روش‌های حفاظت از منابع طبیعی در سطح جامعه روستایی	۰/۶۷۲
	برگزاری جلسات سخنرانی در سطح جامعه روستایی در مورد انواع روش‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۶۴۶
	برگزاری کارگاه‌های فرهنگی به منظور تبادل نظر بین کارشناسان و روستاییان در خصوص طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۶۴۳
	ایفای نقش نظارتی از سوی سازمان‌های دولتی ذی ربط به منزله متولیان طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی و واگذاری فعالیت‌های اصلی در مراحل مختلف به افراد محلی	۰/۶۴۲
	ارائه برنامه‌های آموزشی به روستاییان در خصوص فعالیت‌ها و شیوه‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۶۳۴
	ایجاد و تقویت حس مالکیت در روستاییان در مورد منابع طبیعی	۰/۶۳۲
	ایجاد علائق مشترک برای روستاییان و دست‌اندرکاران طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۵۸۴
	گسترش مراکز فرهنگی و سوادآموزی در سطح جامعه روستایی	۰/۵۷۸
فرهنگی - قانونی	تقویت باور و اعتقاد روستاییان به اهمیت مشارکت در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۷۷۵
	بهبود توانایی و مهارت ارتباطاتی دست‌اندرکاران طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۶۸۵
	تقویت ارتباط و تعامل دوسویه بین مراکز تحقیقات منابع طبیعی با سازمان‌های اجرایی مرتبط	۰/۶۶۹
	افزایش تناسب طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی با شرایط خاص مناطق مختلف از طریق مطالعات آغازین	۰/۵۹۵
	برخورد قانونی با خاطیان و تخریب‌کنندگان منابع طبیعی در سطح منطقه	۰/۵۳۲
	ایجاد و تقویت تشکل‌های خودجوش و مردمی در سطح منطقه برای فعالیت در حوزه حفاظت از منابع طبیعی	۰/۵۲۸
دولتی - انگیزشی	نظارت مستمر و برخورد مأموران منابع طبیعی با متخلفان حوزه منابع طبیعی در سطح منطقه	۰/۸۱۰
	توجه سازمان‌های دولتی ذی ربط به شرایط و نیازهای اساسی مناطق مختلف روستایی در طراحی و برنامه‌ریزی طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۷۷۸
	شرکت دادن روستاییان در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۷۳۷
	افزایش اعتماد افراد محلی به مأموران طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۵۶۶
	آموزش شیوه‌های جلب مشارکت روستاییان به برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی	۰/۵۵۹

دارای اهداف از پیش تعیین شده و از بالا به پایین هستند و ماهیت مشارکتی ندارند. از این رو پیشنهاد می‌شود برای تدوین برنامه‌ها به‌ویژه برنامه‌های مرتبط با طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی، به شرایط، نیازها، مسائل و اولویت‌های خاص منطقه مورد بررسی به طور جدی توجه شود؛ تنها در این صورت روستاییان به مشارکت در طرح‌ها تمایل خواهند داشت.

۲. در حوزه مسائل فرهنگی به دلیل پایین بودن سطح دانش، اطلاعات و آگاهی بیشتر مردم منطقه در خصوص طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی، پیشنهاد می‌شود از طریق روش‌ها و سازوکارهایی همچون تشکیل کارگاه‌های آموزشی و کلاس‌های ترویجی، برپایی نمایشگاه‌ها، برگزاری همایش‌های مرتبط با حفاظت از منابع طبیعی، تهیه و توزیع پوستر، پلاکارد، نشریه و بروشورهای ترویجی و دیگر مواد چاپی، تهیه و پخش برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی، تهیه و پخش فیلم‌های آموزشی، برگزاری جلسات و دوره‌های آموزشی- توجیهی و سایر موارد، زمینه‌های بهبود مشارکت افراد محلی در طرح‌ها را فراهم آورد. در این خصوص سازمان ترویج با همکاری سایر سازمان‌های ذی‌ربط می‌تواند نقش بسیار مهمی ایفا کند.

۳. درباره عوامل حقوقی و مسائل مرتبط با سیاست‌ها و قوانین، توجه به مواردی از قبیل تفویض اختیارات به جوامع محلی و نهادهای روستایی، تقویت نقش دهیاری‌ها و شوراهای اسلامی روستاها و پررنگ کردن تصمیمات آنها در حوزه مدیریت منابع طبیعی و به طور کلی، برنامه‌ریزی با مردم به جای برنامه‌ریزی برای مردم، می‌تواند به طور قابل ملاحظه‌ای در جلب و بهبود مشارکت افراد محلی در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی مفید واقع شود.

در مجموع نتایج تحقیق نشان داد که عوامل متعددی در بهبود میزان مشارکت روستاییان در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی تأثیر دارند که بر اساس یافته‌های تحلیل عاملی، این عوامل به ترتیب اهمیت آگاهی‌سازی- اطلاع‌رسانی، اجتماعی- روان‌شناختی، فرهنگی- قانونی، دولتی- انگیزشی بودند و حدود ۶۹/۸۴۳ درصد از واریانس کل را تبیین کردند. عامل اول که به منزله عامل اصلی مد نظر قرار گرفت، عامل آگاهی‌سازی- اطلاع‌رسانی بود که با نتایج تحقیق Naderi, Momenichelki et al. (2011)، Mehdi et al. (2011) و Akabayashi (2003) مطابقت دارد. عامل دوم، عامل اجتماعی- روان‌شناختی بود که حدود ۲۰ درصد از واریانس را تبیین کرد و اهمیت آن نیز در تحقیقات Araiesh & Hosseini (2010) و Huntsinger & Fortman (1990) تأیید شده است. بر اساس نتایج تحلیل عاملی، عامل بعدی که در اولویت سوم قرار گرفت، عامل فرهنگی- قانونی بود که حدود ۱۶ درصد از واریانس را تبیین کرد و با نتایج پژوهش‌های Stevens et al. (2010) و Vari (2004) همخوانی دارد. آخرین عامل نیز عامل دولتی- انگیزشی با میزان واریانس ۱۲ درصد بود که بر اهمیت آن هم در پژوهش‌های متعددی همچون Araiesh & Hosseini (2010) و Vari (2004) تأکید شده است.

با توجه به یافته‌های اصلی پژوهش، به منظور بهبود میزان مشارکت روستاییان و استفاده گسترده و نظام‌مند از بهره‌برداران در طرح‌های حفاظت از منابع طبیعی در منطقه مورد بررسی پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. بیشتر برنامه‌ها و طرح‌هایی که در سطح منطقه از سوی سازمان‌ها و نهادهای مسئول در زمینه جنگلداری، مرتعداری، حفاظت، حراست و سایر موارد اجرا می‌شود،

REFERENCES

- Ahnstrom, J., Hockert, J., Bergea, H., Francis, C., Skelton, P. & Hallgren, L. (2009). Farmers and nature conservation: What is known about attitudes, context factors and actions affecting conservation? *Journal of Renewable agriculture and food systems*, 24(1), 38- 47.
- Akabayashi, A. (2003). Report of the project strategies for social consensus building on the policies concerning advanced medical technologies. Report Research, Tokyo: Fuji research institute corporation, 211 p.
- Araiesh, B. & Hosseini, J. (2010). Regression analysis of factors influencing people's participation in the preservation, restoration, development and exploitation of natural resources, renewable natural resource professionals from Ilam. *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development Research*, 24 (1), 49-58. (In Farsi)
- Bina, I. (2003). The role of women in combating desertification and factors affecting their participation in the field of desertification

- Hablehrud Semnan. *M.Sc. Thesis, University of Tarbiat Modares, Iran.* (In Farsi)
- Blackstock, K. & Richards, C. (2007). Evaluating stakeholders' involvement in river basin management: A Scottish case study. *Journal of Water Policy*, 5 (5), 493-512.
- CIS (2003). Guidance document No 8. public participation in relation to the water framework directive. Produced by Working Group 2.9, Public Participation.
- Fakoya, E., Agbonlahor, M. & Dipcolu, A. (2007). Attitudes of women farmers towards sustainable land management practices in South-Western Nigeria. *Journal of Agricultural Sciences*, 3 (4), 536- 542.
- Forest, Range & Watershed Management Organization of Iran. (2011). The development of natural resources and watershed management in 1404. *Office of Planning and Budget, Tehran, publishing Pooneh.* (In Farsi)
- Hematzade, I. & Khalighi, N. (2006). Factors affecting the participation of exploiters of in the range and watershed management plans (Case study: operation Kachyk area in Golestan Province). *Iranian Journal of Agricultural Sciences and Natural Resources*, 13 (4), 88-100. (In Farsi)
- Hernandez, E. (1995). Monitoring and evaluation of watershed management project achievements. *FAO Conservation Guide*, 24:11- 45.
- Huntsinger, L. & Fortman, L. (1990). California's privately owned oak woodlands: Owners, use and management. *Journal of Range Management*, 43 (2), 147- 152.
- Karimzade, K., Gafari, G. & Yoneszadejalili, S. (2008). The role of popular participation in watershed management plans and catchment areas. *Proceedings of the First International Conference on Water Crisis, Gorgan, Iran*, 41- 49. (In Farsi)
- Krywkow, J. & Hare, M. (2008). Participatory process management. *Proceedings of the First International Congress on Environmental Modeling and Software, EMSs*, pp. 888- 899.
- Lipchin, C. (2003). Public perceptions and attitudes toward water use in Israel: A multilevel analysis. *Doctoral Dissertation, Department of Natural Resources and Environment, University of Michigan.*
- Momenichalki, D., Haiati, B. & Dashti, G. (2011). Determinants of natural resource conservation in rural sustainable development (Case study: Dymzarhay Ize City). *Proceedings of the Second National Conference on Sustainable Rural Development, Hamedan, Bu-Ali Sina University*, 15-16 July 2011. (In Farsi)
- Naderi mehdi, K., Latifi, S. & Fathi, H. (2011). Barriers to participation in the schemes of exploiters of natural resources: A case study city of Hamedan. *Proceedings of the Second National Conference on Sustainable Rural Development, Hamedan, Bu-Ali Sina University*, 15-16 July 2011. (In Farsi)
- Naidu, S. & Shivaraja, A. (1995). A participatory approach to watershed management. *Research Report, Rural Management Systems Series*, 112 p.
- Nasrabadi, A. (2001). Participation in watershed management and its effective structures in the Khorasan province. *M.Sc. Dissertation, University of Shiraz.* (In Farsi)
- Özerol, G. & Newig, J. (2008). Evaluating the success of public participation in water resources management: Five key components. *Journal of Water Policy*, 10 (1), 639- 650.
- Patricia E. & Perkins, E. (2010). Public Participation in watershed management: International practices for inclusiveness. *Journal of Physics and Chemistry of the Earth*, 12 (2), 1- 9.
- Shaeri, A & Sadi, H. (2003). Practical tips and extension participation in natural resources. *Tehran, publishing Pooneh.* (In Farsi)
- Stefano, L. (2010). Facing the water framework directive challenges: A baseline of stakeholder participation in the European Union. *Journal of Environmental Management*, 91: 1332- 1340.
- Stevens, M., Berke, P. & Song, Y. (2010). Public participation in local government review of development proposals in hazardous locations: Does it matter, and what do local government planners have to do with it? *Journal of Environmental Management*, 45:320- 335.
- Vari, A. (2004). International water resources association water international. *Journal of Academy of Sciences Hungary*, 29 (3), 124- 138.